

Anyanyelvi gondok

Tanulmányok a halárainkon túli kétnyelvűségről

Szerkesztette Kontra Miklós. A Magyarságkutatás könyvtára XI. Budapest 1991. 163 lap.

Az élőnyelvi kutatások egyik fontos témája a kétnyelvűség. Ez nem véletlen, hiszen világviszonylatban számos ember él átmenetileg vagy tartósan ilyen helyzetben. A kétnyelvűség igen sokrétű, elsősorban társaslélektani, szociálpszichológiai, kultúr-antropológiai, szociológiai és főként nyelvészeti kérdéseket vet föl. Elemezhető a társadalmi-kulturális környezet szerepe, a beszélő és nyelvi környezetének állandósága vagy változása, a nyelvhez fűződő kultúra és a mindkettőre ráépülő presztízs. A beszéd életének interakciós és csoportbeli változásait ma már sokan úgy próbálják elemezni a kétnyelvűség szemszögéből, mint ahogyan az egynyelvűségekre vonatkozó kutatások elkészültek.

E sokrétű vizsgálati módok a nyugati nyelvészeti szakirodalomban lehetők fel. A kelet-közép-európai régióban a kétnyelvűség kérdésével viszonylag kevesen foglalkoztak. Ezt a mulasztást próbálja valamelyest pótolni ez az 1991-ben megjelent és most ismertetésre kerülő kötet. A kötetet Kontra Miklós, az MTA Nyelvtudományi Intézete „Élőnyelvi kutatócsoport”-jának vezetője szerkesztette. A szerkesztői előszóban az elmondottakról ő így vélekedik: „A Kelet-Európán túli nyelvészeti szakirodalom tele van a kétnyelvűségekről készített nyelvpolitikai, pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, történeti és leíró tanulmányokkal, monográfiákkal. Társadalmi és egyéni szinten elemzik az olyan kérdéseket, hogy miként hat a kétnyelvűség az emberek mentális fejlődésére, mik a kétkultúrájúság előnyei és hátrányai, mik a társadalmi és gazdasági következményei a liberális és az elnyomó kétnyelvűség-politikának, melyik iskoláztatási rendszer eredményes és melyik eredménytelen... A magyar kétnyelvűségről ilyen ismeretekkel sajnos nem rendelkezünk.”

A határidő rövidegsége miatt azonban a kárpátalji és erdélyi tanulmány nem készült el, a vajdasági tanulmány sorsát pedig megpecsételte a polgárháború. Így a kötet mindössze három tanulmányt foglal magába.

Az első a felvidéki magyarság kisebbségi nyelvi helyzetéről szól. Szerzője Lanstyák István, a pozsonyi egyetem tanára. A csehszlovákiai magyar nemzetrészt hetven-egynéhány éves történetét és nyelvi helyzetét több szakaszra osztva vizsgálja: 1. 1918—1938: az ún. első köztársaság megalakulásától

a bécsi döntésig, 2. 1938—1945: a bécsi döntéstől a második világháború végéig, 3. 1945—1948: a teljes jogfosztottság évei, 4. 1948—1989: a kommunista diktatúra időszaka, 5. 1989 végétől napjainkig: a rendszerváltás időszaka.

Az első Csehszlovák Köztársaságban a nemzeti kisebbségek jogállását az 1919-ben kötött Saint Germain-i nemzetközi kisebbségvédelmi szerződés, valamint az 1920-ban elfogadott alkotmánylevél határozta meg. Ez kimondta a köztársaság állampolgárainak törvény előtti egyenlőségét, azonos jogállással fajra, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül, biztosította a szabad nyelvhasználat jogát, lehetővé tette az anyanyelvi iskolahálózat kiépítését. Az 1922-es nyelvtörvény pedig kimondta, hogy azokban a bírósági járásokban, amelyekben a nemzeti kisebbség arányszáma elérte a 20 százalékot, a hivatali ügyintézés a kisebbségek nyelvén is lehetővé teszi, valamint a kisebbség nyelvét ismeri el nemcsak a kisebbségek számára létrehozott művelődési intézmények nyelvűül, hanem a nemzetiségi iskolák oktatási nyelveként is. Ezeket túl a kisebbségek nyelvének a parlamentben való használatáról, a helység- és utcaneveknek a kisebbségek nyelvén való hivatalos megjelöléséről újabb törvények és kormányrendeletek döntöttek.

Bár „ezek a jogok — jegyzi meg a szerző — az elvárásokhoz és lehetőségekhez képest elégtelenek voltak ugyan, ám a későbbi korszakokkal, valamint a többi utódállamban uralkodó állapotokkal összehasonlítva a helyzet itt és ekkor volt a magyarság számára a legkedvezőbb” (16).

1945 és 1948 között a csehszlovákiai magyar nemzetrészt teljes jogfosztottságban élt. A kommunista hatalomátvétel után elfogadott új alkotmány Csehszlovákiát két szláv nemzet egységes államaként határozta meg, nemzetiségek létezéséről egyáltalán nem vett tudomást. A magyar nemzetiséget először az 1956. júliusi alkotmánytörvény említi. Az 1960-ban elfogadott új alkotmány pedig lehetőséget kívánt biztosítani számukra az anyanyelvű oktatásban és kultúrában. A kisebbségek hivatalos nyelvhasználatát az 1968-ban elfogadott 144-es alkotmánytörvény mondta ki. Ez lehetővé tette a kisebbségek nyelvének használatát a helyi hivatali ügyintézésben, a polgári és büntetőeljárásban, a közjegyző előtt, a gyűléseken,

elvileg a legfelsőbb törvényhozó szervek ülésein is, a hírközlésben, üzleteket, szolgáltató egységeket megjelölő táblákon az államnyelv mellett.

1991-ben a csehszlovákiai kisebbségek jogállásában kedvezőtlen változás állt be. A Szövetségi Gyűlés egy külön alkotmánytörvényben hatályon kívül helyezte a nemzetiségek helyzetéről szóló 1968-as alkotmánytörvényt, azt a jogszabályt, amely a cseh és szlovák nemzet mellett a nemzeti kisebbségeket is államalkotónak tekintette. Ezzel, vonja le a szerző a következtetést, a magyarságot jogilag kizárták az államalkotók sorából. A szlovákiai magyarok nyelvhasználati jogait jelenleg elsősorban a szlovák nacionalisták által kieroszakolt nyelvtörvény (1990) rögzíti. Ez pedig elsősorban korlátozó intézkedéseket tartalmaz.

Mínthogy az anyanyelvű iskolának, a kultúrának, a tudománynak és tömegtájékoztatásnak meghatározó szerepe van a kisebbségi nyelvek fenntartásában, a szerző a tanulmány befejező részében ezekről készít részletes összefoglalást.

Alapos, a csehszlovákiai magyar nyelvhasználat minden kérdésére kiterjedő tanulmányt olvashatunk tehát Lanstyák Istvántól. A tanulmány további értéke, hogy az egyes eseményeket, jelenségeket a modern nemzetközi szakirodalom igényeinek megfelelően mutatja be.

A második tanulmány a kitűnő szociográfus Szépfalusi Istvánnak a műve. A tanulmány első részében az ausztriai magyarok számának alakulását tekinti át a népszámlálások tükrében, a második részben pedig a lakosság nyelvtudásáról, nyelvműveléséről ír.

A népszámlálási adatok alapján meglepő eredményt közöl. Szerinte 1923 és 1971 között a lakosság nyelvi megoszlásában mutatkozó eltérések csak részben magyarázhatók asszimilálódással, másrészt viszont, és ezt fontosnak tartja, a különböző szempontok szerint történő adatgyűjtéssel. A népszámlálások alkalmával 1951-től a köznyelvet vették alapul, vagyis azt a nyelvet, amelyen az egyén a közvetlen környezetével érintkezik. Szociográfiai felmérései során azonban maga is meggyőződhetett, hogy Ausztria egész területén a nem német anyanyelvűek sorában csökkent a készség a „színvallásra”.

Az ausztriai magyarságot tekintve az 1981. évi népszámlálás köznyelvi adatai a hetvenes években végzett felmérései következtetéseiből várható negatív eredményeket hozzák. Az ausztriai magyar „köznyelvűek” száma tíz esztendő alatt 19 117-ről 15 875-re csökkent. „Az okok kétségtelenül — állapítja meg a szerző — a többségi nép részéről a nem német anyanyelvűekkel szemben, azok anyaországának társadalmi rendszere ellen megnyilvánuló idegenkedésben keresendők” (82).

A Burgenlandban és Bécsben élő magyar köznyelvűek tudományos vizsgálatát az 1981. évi népszámlálási adatok alapján Albert Lichtbau készítette el 1986-ban, amelyben különböző szempontok szerint értékelt a nyelvhasználat eredményeit. Olyan szempontokat vesz figyelembe, mint az állampolgárság, életkor, végzettség,

munkahely, és ezekből von le igen hasznos és tanulságos következtetéseket.

A tanulmány második részében a szerző a lakosság nyelvtudását fogja vallatóra. Ehhez az Osztrák Statisztikai Hivatal 1990 márciusában az ország lakosságának nyelvtudásáról készített mikro-cenzus felmérésének eredményeit elemzi, majd ezeket az eredményeket az 1974. évi hasonló vizsgálatok eredményeivel összehasonlítva von le hasznos következtetéseket. A mikro-cenzus eredményeként állapíthatta meg, hogy az 1981. évi népszámlálás köznyelvi adataival összevetve a horvátok száma 18 800-ról 25 499-re, viszont a magyaroké 4000-ról 16 475-re emelkedett. Szépfalusi ezt azzal magyarázza, hogy „Európa politikai megosztottságának megszűnése és keleti szomszédunkban a demokratikus társadalmi rend berendezkedése bizonyára a nyelvtudás újraértékelődését váltotta ki”.

A tanulmány befejező részében néhány fontos statisztikai felmérést is közöl a nyilvánosjogú iskolákban magyarul tanulók számának alakulásáról, az egyetemi oktatásról, a tolmács- és fordítóképző intézetekről, a népfőiskolán magyarul tanulókról, a felnőttképző intézményekről, a magyar egyesületekről és színjátszókról.

A harmadik tanulmány az amerikai nyelvész, Susan Gal eredetileg angolul publikált írásának a fordítása, amelyben három európai kétnyelvű kisebbségről: a Németország déli részén élő olaszokról, a burgenlandi magyarokról és az erdélyi szászokról, illetőleg ezek nyelvhasználatáról ír. Gal elsősorban a kétnyelvűek kódváltásaiban, vagyis a társalgás közbeni nyelvváltásban mutatkozó különbségeket vizsgálja. Szerinte a kétnyelvű etnikai csoportok nyelvi szokásai az öntudat különböző formáit tárják fel. Kimutatja, hogy a két nyelv együttes használata az egyes közösségekben más-más minta szerint történik, és a beszélők a kettős nyelvhasználatot más-más finoman árnyalt jelentéssel ruházzák fel: „Mindezek a nyelvhasználatnak tulajdonított jelentések ahhoz kapcsolódnak, hogy a közösségek különbözően viszonyulnak a terület gazdasági életéhez. Ily módon a nyelvváltási stratégiákat — bár azok helyi konvenciók, melyeket a helyi kapcsolati hálók tartanak fenn — leginkább úgy érthetjük meg, ha a helyi közösségnél sokkal tágabb környezetre adott válaszként fogjuk fel őket” (125).

A kétnyelvű kisebbségek nyelvhasználatát gyakran azonosítják az elnyomott osztályok nyelvhasználatával, Bourdieu szerint például „a köznyelvi dialektus az állam által támogatott intézmények által emelkedik törvényerőre, melyek belenevelik az emberekbe ennek a dialektusnak a felsőbbrendűségét s kötelezővé teszik azt az elnyomott osztályok tagjai számára is, akik soha nem sajátítják el tökéletesen. Ez aszimmetriát eredményez és tart fenn a nyelvek ismerete és a nyelvekről alkotott értékrend között: olyan formák iránt ébreszt tiszteletet, melyeket az egyén nem használ, és alacsonyrendűvé degradálja az általa használt nyelvet” (125—26). Ez az aszimmetria a nyelvi kifejeződése a Bourdieu által „szimbolikus elnyomásnak” nevezett jelenségnek. Sokan azonban kétségbe vonják e nézet néhány jellemzőjét, hiszen

nagyon gyakran a státusz és az egyéni mobilitás uralkodó értékeivel szemben az anyanyelv a szolidaritás értékét képviseli.

A három európai nyelvi közösség összehasonlításakor Susan Gal részletes etnográfiai és szociolingvisztikai tanulmányokra támaszkodik, amelyek e közösségek nyelvismeretével, értékrendszerével, kódváltási szokásaival foglalkozik. Valamennyi megfigyelése a 70-es években folytatott terepmunkára támaszkodik. Az összehasonlítás mikroszociológiai alapjai igen fontosak: mindhárom csoport, bár különbözőképpen viszonyul a kontinens ipari „centrumához”, Európa gazdasági periferiájának, Dél-Olaszországnak és a hajdani Osztrák–Magyar Monarchiának a népességéhez tartozott.

A szerző szerint „a nyelvvel szemben tanúsított magatartás implicit értékítélet a nyelv által fémjelzett csoportról, tevékenységről és az összetartás vagy az erő társadalmi kapcsolatairól. Ez a mindenén átívelő jelképes szembeállítás teszi az egyik vagy a másik

nyelv választását olyan értékelhető cselekedetté, melynek alapján következtetni lehet a beszélő kapcsolataira, kilétére vagy szándékaira” (128). A vizsgálatok eredményeképpen arra a következtetésre jut tehát, hogy a kódváltást általában egy nyelvnek a társadalmi presztízse motiválja. Ezzel magyarázza, hogy az erdélyi szászok az egymás közti beszélgetésben csak a szász vagy az irodalmi német nyelvet használják, míg a burgenlandi magyarok és a Németország déli részén élő olaszok számára a német presztízsnnyelvvé vált.

Igen hasznos és hézagpótló kötetül bővült tehát a kétnyelvűséget vizsgáló szakirodalom. Haszonnal forgathatják nemcsak a nyelvészek, hanem elsősorban a szociológusok, pszichológusok és mindazok, akiket a kisebbségek nyelvi és együttélési problémái érdekelnek.

Kabán Annamária